
FELVETÉSEK – ÉRTEKEZÉSEK

Vasali Zoltán⁶³

MIT TUD MEGŐRIZNI AZ EURÓPAI UNIÓ ENERGIA- ÉS HÁBORÚS VÁLSÁG IDEJÉN A KÖRNYEZETVÉDELMI ÉS KLÍMAPOLITIKAI CÉLKITŰZÉSEIBŐL?

DOI: <https://doi.org/10.25116/kozelitesek.2023.1-3>

Absztrakt

Az orosz-ukrán háború mellett kialakuló energetikai és agrárpolitikai válság komoly kihívások elé állította az Európai Unió klímapolitikai célkitűzéseit. A tagállamok egy része nem támogatja a kibocsátási szabályok uniós szintű szigorítását, vagy a klímalábnyom differenciálatlan áthárítását a fogyasztókra. Az EU évtizedek óta kitartó és elkötelezett törekvése a piaci együttműködés szakpolitikai területeinek bezöldítésére, a napjainkban tapasztalható nehezebb feltételek mellett akár még versenyelőnyt is jelenthet a tagországoknak vagy a piaci szereplőknek. Új törésvonalak nehezítik a környezetvédelmi és klímapolitikai törekvések fenntartását, de a szuverenitásukat féltő tagországok is nyertesei lehetnek ennek az együttműködésnek, ha a háttérben erősödő tiltakozások kritikáját is képesek érdemben kezelni. Az elemzés elsősorban az EU klímapolitikai törekvései alapján próbálja bemutatni, hogy a tagállamok hogyan képesek alkalmazkodni az Európai Bizottság és az Európai Parlament által képviselt közösségi állásponthez. Az egyes tagállamokhoz köthető lokális klímapolitikai konfliktusok háttérben egyedi regionális adottságok és az NGO-k által joggal hangsúlyozott szempontok érvényesítésének problémája húzódik meg, aminek játékelméleti vizsgálatának szempontjai is megújításra szorulhatnak.

Abstract

The energy and agricultural crises, alongside the war between Russia and Ukraine, have posed serious challenges to the EU's climate policy objectives. Some Member States are not in favour of stricter emission rules at EU level or of passing on the climate footprint to consumers without differentiation. The EU's long-standing and committed effort to greening policy areas for market cooperation over decades may even provide a competitive advantage for Member States or market players in today's more difficult conditions. New fault lines make it more difficult to sustain

63 A szerző a Milton Friedman Egyetem oktatója, politikai elemző.

environmental and climate policy ambitions, but member countries that fear for their sovereignty could also be winners from this cooperation if they can deal with the criticism of the growing protests in the background. The analysis seeks to show how Member States are able to adapt to the EU position as represented by the European Commission and the European Parliament, primarily on the basis of the EU's climate policy ambitions. Behind the local climate policy conflicts that can be linked to individual member states, there is a problem of individual regional characteristics and the problem of asserting the aspects rightly emphasised by NGOs, whose game-theoretical aspects may also need to be renewed.

Bevezetés

A meghatározó nemzetközi válságok potenciális kritikus fordulatokként értelmezhetők, amennyiben külső és belső sokkok, amelyek a meglévő struktúrákat veszélyeztetik. Az Európai Unió egy olyan gazdasági integráció, ahol már a hetvenes évek óta intenzíven próbálják koordinálni a környezetvédelmi törekvéseket. A szakpolitikai szakirodalom szerint a válságok megteremthetik a feltételeket a lokális és globális változásokhoz a gazdaság és a társadalom egy-egy területén. Utóbbi azért is izgalmas elemzői kérdés aktuálisan, hiszen a kézirat lezárásakor fogadta el az Európai Bizottság az EU-tagországok többségének helyreállítási programjait, melyek jelentős része a pandémia után is elsősorban környezetvédelmi célkitűzések megvalósítására tervezi felhasználni az uniós támogatások nagy részét. Az elmúlt időszak tartóssá váló biztonságpolitikai krízise pont azt az alapvető kihívást állította az Európai Unió és tagállamai elé, hogy ilyen negatív feltételek között mennyire képesek fenntartani a ciklus elején elkezdett zöld fordulatot. Önmagában is érdekes közpolitikai dilemma, hogy egy gazdasági integráció és értékközösség milyen technikákkal képes fenntarthatóvá tenni a saját működését, de krízishelyzetekben ezek a kihívások jelentős mértékben felerősödnek. Már az is kérdéses, hogy az Európai bizottság milyen forrásokból származtatja saját felhatalmazását, amikor az egyes tagállamokat szigorúbb klímapolitikai vállalásokra ösztönzi (Spaemann, 2002). A problémát vizsgálva a fenntarthatósági átmenetekkel foglalkozó kutatók olyan kritikus témákra hívták fel a figyelmet, amelyek potenciális elágazási pontokként és választási lehetőségekként jelenhetnek meg, például a jövő generációk jogainak érvényesülése vagy a szennyező fizet alapelve betartatásakor (Loewen, 2022).

Természetesen a környezetvédelmi és klímapolitikai célkitűzések már évtizedekkel ezelőtt megjelentek az EU politikai napirendjén, de ezt az átalakulást a 2007–2008-as pénzügyi válság és a lisszaboni stratégia versenyképességi paradigmája (Európa 2020 stratégia) próbálta felgyorsítani (European Commission, Europe 2020 stratégia). A gazdasági növekedés kényszere továbbra is felülírta a társadalmi és környezetpolitikai célkitűzéseket, de egyre differenciáltabb formákban épültek a szigorúbb elvárások más szakpolitikák célkitűzései közé. Az Európa 2020 stratégia elfogadása

után a tagállamok megerősítették a fenntarthatóság iránti elkötelezettségüket, és az EU nemzetközi kezdeményezések keretében vállalta a globális felmelegedést okozó gázok kibocsátásának intenzív korlátozását (Andrews-Speed, 2016). Ezt a pályát folytatva, az EU a 2021–2027 közötti időszakra innovatív zöld növekedési törekvéseket fogadott el (Európai Zöld Megállapodás, European Green Deal – EGD), amelynek célja minden ágazatban felgyorsítani a szükséges fenntarthatósági átmenetet. A jelenlegi ciklus elején az EGD céljait jogi és végrehajtási intézkedésekkel erősítették meg, beleértve a klímatorvényt és a Fit for 55 csomagot, amelyek részét képezik az EGD általános programjának (European Commission, „Fit for 55”).

A tagállamok támogatták, hogy az EGD legalább egy billió eurót szabadítson fel a zöld átállás finanszírozása érdekében, még a háború által felerősödő energiaválság idején is. Előírták, hogy az átmenetnek igazságosnak és átgondoltnak kell lennie, elismerve a dekarbonizáció már tapasztalható negatív társadalmi és gazdasági hatásait. A negatív társadalmi hatások mérséklése érdekében a 2021–2027-es időszakban a 17,5 milliárd eurós alapot tartalmazó Igazságos Átmenet Mechanizmust (Just Transition Mechanism, JTM) javasolták az EGD kiegészítésére és a kohéziós politikához való kapcsolódásra (United Nations, 2015). Korábbi éghajlati kötelezettségvállalásainak teljesítése érdekében az EGD átirányítja az EU fejlesztési stratégiájának fókuszait az „éghajlattal és környezettel kapcsolatos kihívások” kezelésére, hogy a gazdasági növekedés elválasztható legyen az erőforrás-felhasználástól. Mint később konkrét példákból láthatóvá válik, ez előre nem tervezhető módon rengeteg kisebb, de meghatározó szakpolitikai konfliktust generált (Horváth, 2020).

A piacok és intézmények átalakításának előmozdítása érdekében új intézkedésekkel egészültek ki az EGD céljai, komoly vitákat generálva a fenntartható finanszírozásra és befektetésekre vonatkozó úgynevezett EU-taxonómia-konfliktusban. A Fit for 55 javaslatcsomagot úgy próbálták meg módosítani, hogy a gazdasági tevékenységet végzők egyre inkább megfizessék a kibocsátásuk árát. Ehhez természetesen egy erősebb kontroll szükséges, hiszen a piaci szereplők a zöld üzeneteket már jóideje brand-építésre használják, és ezeknek a negatív példának a szűrése az egyik alapja a rendszer hitelességének.

A Fit for 55 csomag megerősítette a meglévő jogszabályokat, és előmozdította a zöld átállást az árakra, a célokra, a szabványokra és a támogatási intézkedésekre fókuszálva. Az Európai Közösség így piaci eszközökkel is képes lehet érdemben támogatást adni az EDG zöld célkitűzéseinek eléréséhez. A versenyképesség és az ipari átalakulás mellett hangsúlyos szempont volt a társadalmilag igazságos átmenet támogatása is, ennek érdekében hoztak létre egy a JTM-től elkülönülő Szociális Klíma Alapot, amely az energia- vagy mobilitási szegénység által veszélyeztetett polgárok támogatására szolgál. A későbbiekben több olyan problémát is említünk, ahol a tagállamok rezsi-csökkenéshez való viszonya az adott újraelosztórendszer differenciálatlanságához köthető, így a környezetvédelmi szokások átalakításának lehetőségét is korlátozhatja. A csomag az éghajlati és biodiverzitási

célokat is összekapcsolja pl. az erdőpolitika, a széndioxid-elnyelők és a helyreállítás révén, ami lehetőséget ad a regionális fejlesztés keretein belül a természeti tőkére épülő új zöld térségi potenciálok felismerésére (European Commission, "Fit for 55").

A klímapolitikai törekvések megőrzése

Az Európai Unió éghajlatpolitikai menetrendje azért változott meg az elmúlt fél évben, mert fennáll a veszélye annak, hogy az EU megszabadulása az orosz energiafüggőségtől továbbra is háttérbe szorítja az átállást a tiszta energiaforrásokra. Az Európai Közösség vezetői több kihívással néznek szembe ezen a téren, például az Oroszországtól való energiafüggőség gyors csökkentésének elvárása miatt, ami lehetővé tette a tagállamok számára az embargó mellett az orosz kőolaj és gáz importját is. Egyértelmű cél az új partnerségek kiépítése harmadik országokkal az európai tagországok érdekeinek védelmében és az energiabiztonság hosszú távú forrásainak megalapozása miatt, de mindezt elsősorban a klímapolitikai elvárások tiszteletben tartása mellett szükséges megvalósítani. A Fit for 55 csomag végrehajtása az európai energiaellátás javításáért a források átrendezését eredményezte, ami jelentős infrastrukturális beruházásokat igényel a tagállamoktól. A jóléti támogatásért a fogyasztóktól egyre kisebb ökológiai lábnyomot várnak el, cserébe a rendszer a nehéz helyzetben lévő háztartásoknak és vállalkozásoknak támogatásokat nyújt, hogy megőrizhesse politikai legitimitását.

Egyes tagállamok úgy vélik, hogy a tiszta és megújuló energiaforrásokra való áttérés nem csökkentené az energiafogyasztást, és az energiaárakat se mérsékelné elég gyorsan. Ezért Ausztria, Németország, Hollandia, Görögország, Lengyelország és Csehország 2022 nyarán meghosszabbította széntüzelésű erőműveinek élettartamát. A tagállamok emellett hosszú távon ismét a gázinfrastruktúra fejlesztésére helyezik a hangsúlyt, amit Oroszország Ukrajna elleni háborúja előtt még átmeneti tüzelőanyagként tekintettek. Németország a válság kirobbanása óta már meg is épített egy cseppfolyósított földgáz- (LNG) terminált; Franciaország és Spanyolország újakezdte a tárgyalásokat az LNG Midi-Katalónia gázvezeték építéséről (Kurmayer, 2022). Bulgária és Görögország újra elkötelezte magát egy gázvezeték építésének koncepciója mellett, Franciaország pedig 14 új atomerőmű építését tervezi 2050-ig. Az EU kormányai egymással versenyezve igyekeznek elmélyíteni kapcsolataikat az Oroszországtól eltérő gázszolgáltatókkal Algériától Katarig – mindez komoly normaszintű kérdéseket vet fel.⁶⁴ Az év elején bekövetkezett paradigmaváltást úgy lehetett értelmezni, mint egy geopolitikai lökést, amelyre az EU-nak szüksége volt ahhoz, hogy felgyorsítsa a fosszilis tüzelőanyagoktól való függés megváltoztatását. Ebből a szempontból az EU-nak jelenleg lehetősége van arra, hogy középtávon az éghajlatváltozás kihívására összpontosítson és elkerülhetőnek tekintse azt, ami egyébként ijesztő politikai költségekkel járhatott volna aktív beavatkozás nélkül (REPowerEU terv, 2022).

A European Council on Foreign Relations (ECFR) kutatóinak hálózata márciusban felmérést

⁶⁴ EU plans hydrogen deal with Namibia as it pulls away from Russian energy, <https://www.euractiv.com/section/energy/news/eu-plans-hydrogen-deal-with-namibia-as-it-pulls-away-from-russian-energy/>

végzett a politikai döntéshozók és elemzők körében. A tanulmány azt vizsgálta, hogy a tagállamok milyen módon befolyásolták egymás álláspontjait, mennyiben módosítják egyedileg értelmezett nemzeti érdekeiket a közös célok elérése miatt. A tanulmány megállapításai arra utalnak, a tagállamok elfogadják azt a logikát, hogy a tiszta energiaforrások térnyerése egyet jelent az EU függőségének mérséklésével Oroszországtól, és hogy egyesek már most is együttműködnek ennek érdekében. Az egymásra gyakorolt kölcsönös nyomás, az erőforrások egyesítése és a közös erőforrás-fejlesztés révén ez a harmonizált közös cselekvés rövidtávon is eredményeket tudott felmutatni az energiahatékonyságba, a megújuló és tiszta energiaforrásokba történő beruházások támogatását tekintve (Dennison - Loss - Söderström, 2021).

Az európaiaknak az elmúlt évtizedben az éghajlati kérdések terén végzett munkáját elsősorban egy olyan országcsoporthoz motiválta (zöld progresszívek), akik érdekeltek voltak az EU környezetpolitikai erősödésében, akár szigorúbb szabályozások elfogadása árán is. Ez a csoportosulás az északi államokon kívül Hollandiát és Németországot foglalja magában. Június közepén az Európai Bizottság elnökének írt levélben ezen államok szélesebb körű szövetsége - Ausztria, Dánia, Németország, Luxemburg, Írország, Svédország, Finnország, Hollandia, Írország, Szlovénia és Spanyolország - aggódalmuknak adott hangot a Fit for 55 csomag megvalósítását érintő uniós irányvonallal kapcsolatban. Rámutattak arra a kockázatra, hogy az EU jelenlegi, rövid távú energiaszükségletekre való összpontosítása miatt az Európai Közösség nem fogja teljesíteni a 2030-ig kitűzött célját a nettó nulla széndioxid-kibocsátásra való átállás esetében.

Franciaországot általában hídnak tekintik e csoportosulás és a többi tagállam között. A Paks II. beruházást támogató magyar kormányzati álláspont esetében ez még élesebben érzékelhető. Az ezredfordulón a zöld progresszívek nem mindig tudtak kollektív cselekvésre készíteni az éghajlatváltozással kapcsolatban, mivel elérhetetlennek tűntek az általuk felállított normák. Ezért Franciaország - amelynek nemzeti éghajlati normái kevésbé ambiciózusak - fontos összekötő kapocs lehet a zöld progresszívek és a többi tagállam között. A közelmúltbeli geopolitikai fejlemények azonban két másik új megosztottságot teremtettek, amelyek átfedik ezeket a már kialakult érdekközösségeket.

Jelenleg a tagállamok közötti legmarkánsabb megosztottság a kőolaj és a földgáz szankciók szerepét érinti az Oroszországgal szembeni külpolitikai erőfeszítéseikben, valamint azt, hogy milyen gyorsan tudnak véget vetni az orosz energiától való függőségüknek. A tagállamok egységet mutatnak az ukrajnai háborúra adott gazdasági válaszlépésük első szakaszában. Mivel azonban az energiaárak Európa-szerte a tél elején kezdtek csak el csökkenni, a köztük lévő repedések is kezdenek megmutatkozni. Például a Magyarország által vezetett csoport a különválást és az Oroszországgal szembeni több uniós szankciócsomag készletelését támogatta, időlegesen ellehetetlenítve a közös álláspont elfogadását. A tagállamok közötti feszültségek azzal fenyegetnek, hogy korlátozzák az egyéb törésvonalakon átnyúló együttműködésre irányuló erőfeszítéseiket (Black - Cullen - Fay -

Hale – Lang – Mahmood – Smith, 2021).

A második törésvonal a tiszta energia fogalmának meghatározásakor volt tapasztalható. 2021 és 2022 között a tagállamok heves vitát folytattak arról, hogy az EU-nak el kell-e fogadnia az atomenergiát és a földgázt átmenetileg „zöld forrásként” a 2050-re elérni kívánt széndioxid-kibocsátás nullára csökkentése érdekében. Az Európai Bizottság javaslatot tett egy kompromisszumos rendszertanra, amely a nukleáris energiát és a földgázt is bevette az EU átmeneti energiamixébe, de ez nem oldotta meg a vitát. A Bizottság javaslata, miszerint a nukleáris energiát is be kell vonni a mixbe, nagy visszhangot váltott ki. Ausztria és Luxemburg peres eljárás indításával fenyegetőzött, valamint Spanyolország, Portugália és a német kormány is bírálta a tervezetet. Összességében tehát elmondható, hogy az energiaválság és a klímapolitika célkitűzéseinek közös nevezőre hozása rengeteg olyan kompromisszummal járt, amit a pandémia kezdetekor elindított Green New Deal idején még nem tudhattunk.

A széndioxid-kvótapiac reformja és a társadalmi támogatás változékonysága

Az EU széndioxidkereskedelmi rendszere (ETS), amely körülbelül 10 000 ipari telephely kibocsátását korlátozza és lehetővé teszi a vállalatok számára, hogy többlet CO₂-kredittel kereskedjenek, az EU éghajlat-politikája kiemelt eszközének számít. Az EU széndioxid-kibocsátásának mintegy 40%-át lefedő rendszert jelenleg szigorítják, összhangba kívánva hozni a blokk azon célkitűzésével, hogy az évtized vége előtt 55%-kal csökkentsék az üvegházhatású gázokat. Az Európai Bizottság 2021 júliusában benyújtott reformjavaslatát követően az uniós országok és a Parlament háromoldalú tárgyalásai 2022 végén elakadtak. Már önmagában ennek az eszköznek a használata is mutatja, hogy az energiaválság idején nem lehet az eredeti tervek ritmusa szerint kiterjeszteni a fogyasztókra a károsanyag kibocsátás költségeit. Az Európai Parlament azt szeretne volna elfogadtatni a tagállamokkal, hogy a települési hulladékégetés 2026-tól kerüljön be a rendszerbe, ami egyértelműen komoly konfliktusokat okozott volna egy hidegebb tél idején.

Végül abban megállapodás született, hogy létrehozzák a világ első széndioxidkiigazítási mechanizmusát (CBAM), amely a széndioxidintenzív termékekre, például a cementre vagy a műtrágyára vonatkozik. Mind a két termék jól ismert Magyarországon, hiszen a gyártásuk a megváltozott feltételek miatt radikálisan megváltozott. Az új illeték célja, hogy visszatartsa a széndioxidintenzív folyamatokat, és arra ösztönözze a gyártókat, hogy a lehető legtöbbet „zöldítsék ki” folyamataikból. Az illeték az EU széndioxidpiaci árát tükrözné a „szénszivárgás” megelőzése érdekében. Ilyenkor az EU kibocsátáscsökkentési erőfeszítéseit erősíti a kereskedelmi és befektetési szabályok átalakítása, amelyek az EU-n kívüli, a kevésbé ambiciózus éghajlat-politikával rendelkező, nem uniós országokat védik a széndioxidkibocsátású termékek megnövekedett nyomásától és ellensúlyozzák azt. Az EU-val egyenértékű belföldi széndioxidárazási rendszerrel rendelkező országok vállalatai

CBAM-tanúsítványok vásárlása nélkül exportálhatnak az EU-ba. Az Európai Parlament vezető tárgyalója, Mohammed Chahim szerint a CBAM az egyetlen olyan mechanizmus, amellyel kereskedelmi partnereinket arra ösztönözhetjük, hogy dekarbonizálják feldolgozóiparukat. A CBAM kezdetben számos konkrét terméket fog lefedni a „szénszivárgás” kockázatának kitett, leginkább széndioxidkibocsátású ágazatokban: vas és acél (beleértve néhány speciális terméket, például csavarokat), alumínium alapú termékek, valamint a cement, műtrágyák esetében.

Az Európai Parlament jelezte egyértelmű szándékát, hogy 2026-ra a műanyagokat és a vegyi anyagokat, 2030-ig pedig valamennyi lefedett ágazatot be kívánja vonni az EU kibocsátáskereskedelmi rendszerébe. Ezen a ponton a kész- és félkész termékek, például az autók is integrálhatók a rendszerbe. Ezen túlmenően a közvetett – a gyártási folyamatban felhasznált energia előállítása során keletkező – kibocsátásokat is figyelembe veszik „bizonyos körülmények között” az importtermék széndioxidtartalmának számításakor is.

Az EU ETS ingyenes kibocsátási egységeket rendel bizonyos nehezen csökkenthető ágazatokhoz, de a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) szabályainak való megfelelés érdekében ezeket fokozatosan meg kell szüntetni a CBAM bevezetésével. Az EU ETS szerinti ingyenes kibocsátási egységek száma csökkenni fog 2026 és 2034 között. Tekintettel arra, hogy ez azt jelenti, hogy az uniós gyártók fizetik teljes belföldi széndioxidkibocsátási költségeiket, az iparág képviselői szerint az ingyenes kibocsátási egységek megszüntetése megbénít bizonyos ágazatokat, és különös kihívást jelent az export számára (Monkelbaan – Figures, 2022).

A jelenlegi geopolitikai környezet, ahol az energiaárak még azelőtt meredeken emelkedtek időszakosan, hogy az EU végrehajtotta volna a „Fit for 55” csomagot, csak fokozta az ezekkel a következményekkel kapcsolatos aggodalmakat. A tagállamok különböző megoldásokat találtak erre a problémára is.⁶⁵ Az olyan országok, mint Franciaország, Lengyelország és Németország jelenleg elkötelezetteknek tűnnek az energiatámogatás mellett. Ebben az esetben a fogyasztókat kompenzálják valamilyen mértékben, mivel a termelési és ellátási láncokkal kapcsolatos problémák és az Oroszországgal szemben hozott szankciók ára együtt, hozzájárulnak a megélhetési költségek meredek emelkedéséhez. Ez valószínűleg a szigorúbb szabályozásra is hatni fog, amelynek célja az európai zöld alku negatív hatásainak ellensúlyozása, mivel a fogyasztók inkább az általános megélhetési költségek miatt aggódnak, mint amiatt, hogy a kormányzati politikák növelik az energiaköltségeiket. Az olyan államok, mint Lengyelország, már rendelkeznek ilyen támogatásokra vonatkozó reformtervekkel, és Olaszország, valamint Ausztria is nyitott a 2025 utáni szigorításokat illetően.

A különböző klímapolitikai megközelítések néha nehezen összeegyeztethetők. Az egyik kormány narratívája, hogy a polgároknak magasabb árakkal kell szembenéznüik, nem lesz hiteles, ha egy szomszédos tagállamban, egy másik azt állítja, hogy támogatásokat és más kompenzációs for-

65 A kézirat lezárásakor egy évtized óta nem tapasztalt energiaáresés érzékelhető a globális energiapiacra az enyhe tél miatt. A széndioxid kvóták 10 évvel korábban még alulárázottak voltak mondhatók, míg az elmúlt évben rekordokat döntöttek. in: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/207681/BRUEGEL_FINAL%20online.pdf

mákat érdemelnek az érintettek. Erre az egyik szükséges válasz egy közös uniós rendszer a széndioxid-mentesítésről, amely az újfajta energiabiztonság megteremtésének kollektív megközelítésén alapul. A tagállamoknak össze kellene kapcsolniuk erőforrásaikat az energiaellátás fenntartása érdekében az egész EU-ban, a kollektív vagy összehangolt energiaellátás megkönnyítése érdekében megállapodásokat kötniük és átfogó iránymutatásokat kidolgozni az európai energiapolitika társadalmi-gazdasági következményeinek kezelésére. Mindez a 2023-ban kezdődött svéd elnökség programját is érinti, de befolyásolhatja a 2024-es magyar elnökségi félév prioritásait is.

Az uniós válaszok másik lényeges szempontja, hogy az egyes régiók is képesek legyenek alkalmazkodni a zöldítés kihívásaihoz. A pandémia utáni helyreállítást szolgáló alapokba érkező tagállami regionális célkitűzésekben már visszaköszön a városi közlekedés szén-dioxid-mentesítésének felgyorsított üteme, ahogy a megújuló energiatermelési formák intenzívebb támogatása is. Tehát ilyen téren az EU képes volt a sokat kritizált kohéziós támogatási rendszerekbe az agrárpolitika mellett a klímapolitika elvárásait is beépíteni. Ezeknek szakértők szerint magukban kell foglalniuk egy további hitelfelvételt a következő időszak finanszírozására a tiszta energiaipar gyors ütemű bővítésébe történő beruházásoknál, ahogyan azt a RePowerEU terv is előírányozta.⁶⁶ A közös eladósodás azonban a környezetvédelmi fejlesztések esetében nem minden tagország támogatását nyerte el. A nyilvánosság egyre érzékenyebb azokra a helyi konfliktusokra, amelyek az energiaátmenet politikai kompromisszumaiból következnek, azaz például az atomreneszánsz mellett szénbányák újrainyitása is tüntetéseket generál.

A kézirat lezárásakor Észak-Rajna-Vesztfáliában erősödtek fel a tüntetések, amelyek még évekkorábban kezdődtek a Lützerath melletti házak kisajátításának indulásakor. A háttérben a környékbeli lignitbánya bővítésére készülő RWE energetikai cég az időben elcsúsztatott energiaátmenet politikai szimbólumává vált, és más szakpolitikai törekvések esetében is egyre gyakrabban fordulnak elő ilyen tiltakozások. Az uniós törekvések támogatottságának fenntartása tehát nem lesz könnyű egy olyan politikai légkörben, amelyben a polgárok félnek a megélhetés költségeitől és alapvető biztonságukat érzik veszélyeztetve egy gyorsan felmelegedő bolygón, egy széteső globális rendszerben. Határozott uniós politikai vezetésre lesz szükség ahhoz, hogy a tagállamokat meggyőzzék a közös és szolidáris cselekvésről, ha el akarják érni az EU éghajlati célkitűzéseit (Messad, 2022).

Amint azt az ECFR 2022 februárjában végzett közvélemény-kutatása kimutatta, például az atomenergia támogatását célzó, tiszta tüzelőanyagként való elfogadásának politikája nagyobb gyanakvást váltott ki a válaszadók körében, akiknek azt mondták, hogy ez egy Franciaország által támogatott kezdeményezés, mint azoknál, akik azt az információt kapták, hogy ez egy uniós törekvés.

⁶⁶ „Az Európai Bizottság RepowerEU nevű, májusban bemutatott javaslata az oroszországi energiainporttól való függőség csökkentésében segítené a tagállamokat. A RepowerEU finanszírozására összesen körülbelül 300 milliárd euró áll majd rendelkezésre a következő években. Ebből 225 milliárd euró a legnagyobb helyreállítási eszközökből (RRF) még elérhető kölcsön, ami a bizottsági javaslat értelmében további 72 milliárd euró vissza nem térítendő támogatással egészülne ki.” (<https://24.hu/belfold/2023/01/12/unios-penz-ep-olajinfrastruktura-fejleszt-es-magyarorszag/>)

Az atomenergia volt az egyetlen szakpolitikai terület a felmérésben, amelyre ez a dinamika hatással volt, ami a politikai döntéshozókkal készített interjúkban is megmutatkozott (Dennison – Varma, 2022).

A COP-27 tanulságai

Annak ellenére, hogy az Európai Bizottság sok konfliktust generált az Oroszországgal szemben hozott szankciók elfogadásával, láthatóan ilyen körülmények között is megpróbálja fenntartani az eredetileg tervezett zöldítési ütemtervet. Frans Timmermans, az Európai Bizottság klímapolitikáért felelős alelnöke az év végi COP 27 találkozón kijelentette, hogy a globális felmelegedéshez való alkalmazkodás és a kártérítés kérdése a legfontosabb a napirenden. Tehát az EU nem csak abban elkötelezett, hogy a kontinens társadalmi és piaci szereplői is kompenzációt kapjanak a megnövekedett költségeik miatt, hanem a külkereskedelmi rendszerekben is következetesen próbál ilyen téren igazságos elosztási szabályokat kialakítani. Az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentése a megváltozott feltételek mellett továbbra is létfontosságú ahhoz, hogy a globális felmelegedést 2,0 Celsius-fok alatt, és ha lehetséges, 1,5°C alatt tartsák, hiszen ez a párizsi célkitűzések egyike. Ebben ráadásul a G20-országok különösen érintettek, hiszen együttesen felelősek a globális kibocsátás 80 százalékáért.

Az EU az év végén lezárta a tárgyalásokat két olyan jogszabályról, amelyek egy szélesebb törvénycsomag részét képezik, és céljuk, hogy 2030-ig 55 százalékkal csökkentsék a blokk károsanyag-kibocsátását. A kontinens tehát már rövidtávon is olyan törekvéseket támogat, amelyek azt eredményezhetik, hogy például a kisteherautók esetében gyakorlatilag a benzin- és dízelmotorokat kivonják a forgalmazásból 2035-től. Az EU klímaügyi vezetője nem tagadta, hogy 2023 nehéz év lesz az éghajlatváltozással kapcsolatos konfliktusok szempontjából az orosz-ukrán háború és Moszkva Európába irányuló gázszállításának csaknem teljes leállása miatt. A kritikusok szerint az orosz gázellátás visszaesése következtében számos európai ország tartalékmegoldásként a szénenergia felé fordult, ami a rövidtávú klímagázcsökkentési célok átmeneti feladását jelentheti. Timmermans nem volt hajlandó találgatni arról, hogy ez milyen hatással lesz az EU teljes évi kibocsátására, de elismerte, hogy ennek eredményeként nagyobb türelemmel kell kezelniük a tagállami kivételeket (Dworkin – Engström, 2022).

Az Európai Bizottság nem tagadja, a kontinensnek időre van szüksége ahhoz, hogy az orosz gázt alternatívákkal helyettesítse, beleértve az egyéb fosszilis tüzelőanyagokat, például az Egyesült Államokból importált cseppfolyósított földgázt (LNG). Mivel ezeket a forrásokat nem lehet egyik napról a másikra megújuló energiákkal helyettesíteni, ebben az átmeneti időszakban alternatív forrásokat kell keresni a fosszilis tüzelőanyag pótlásához.. A COP 27 tárgyalásai után azonban az EU visszautasította azokat a vádakat, amelyek szerint Európa az ukrajnai háború miatt lemaradna ég-

hajlatvédelmi ambícióiról. Ahelyett, hogy gyengítette volna az EU éghajlat-politikai törekvéseit, Timmermans szerint az ukrajnai háború ébresztőként hatott az európaiakra, hogy felgyorsítsák a fosszilis tüzelőanyagokról való leválást. Ennek érdekében az EU kezdeményezéseket tett a megújuló energiaforrásokra és az energiahatékonyságra vonatkozó 2030-as célkitűzéseinek további növelésére. A korábban bejelentettnél ambiciózusabb célokat is megfogalmaztak, miszerint 55-ről 57 százalékra emelik a csökkentés mértékét 2030-ig (Frédéric, 2022).

A Párizsi Megállapodás modellje abból indult ki, hogy a kölcsönös nyomás egyre ambiciózusabb célok kitűzésére ösztönzi az államokat a kibocsátáscsökkentés terén, hogy azután a nemzeti politika e célok teljesítéséhez alkalmazkodjon. A globális feltételek a problémák ellenére pozitívan is változtak, hiszen a kilencvenes évekhez képest az EU ismét komoly partnereket talált a törekvései megvalósításához. Joe Biden amerikai elnök 2021 áprilisában új nemzeti célokat jelentett be annak érdekében, hogy visszaállítsa az Egyesült Államok klímapolitikai vezető szerepét. 2022 novemberében pedig aláírta az infláció elleni törvénycsomagot (IRA), melynek középpontjában egy 369 milliárd dolláros klímabefektetési keret áll. Becslések szerint 2030-ra 40 százalékkal csökkentheti az Egyesült Államok üvegházhatású gáz kibocsátását. A válságokat megelőzően még nem voltak ilyen erős partnerei az EU-nak a klímapolitikában, igaz a jelenlegi helyzetben az is vitára adhat majd okot az Egyesült Államokkal, hogy az általa alkalmazott környezetpolitikai és klímavédelmi támogatások mint szubvenciók, milyen módon torzítják a piacot és a két fél közötti, részben szabadkereskedelmi kapcsolatokat (Lowenstein, 2022).

A globális függőség csökkentése a ritkaföldfémek kitermelésében

A pandémia éveitől már érezhető az Európai Unió, hogy a globális kereskedelmi útvonalak szűkülésével milyen szintű hiány alakulhat ki a megújuló forrásokra átálló uniós termelésben. Közismert, hogy az elektromobilitáshoz nélkülözhetetlen ritkaföldfémek kitermelésében és újrahasznosításában az EU komoly lemaradásban van. Azonban ennek a környezetpolitikai célkitűzésnek a megvalósításához nem csak a termelési feltételek megváltoztatása szükséges, hanem az így jelentkező újabb ökológiai problémák megoldását is előre rendezni kell. Jól példázza ezt az év végén felülvizsgált akkumulátor-szabályozás, amely amellyel az EU-t a zöld célok elérésében, megerősíti a blokk új akkumulátorpiacát, mivel Európa versenyezni kíván Ázsia és az Egyesült Államok akkumulátor-óriásaival.

Hazai környezetben a téma kapcsán több aktuális tiltakozás is felmerülhet példaként, ráadásul olyan gazdagabb és innovatívabb régiókban, mint Debrecen és Győr. Mind a két esetben egy stabilan kormánypárti körzetben alakult ki tiltakozás egy akkumulátorgyár építése ellen. Még egy a környezetpolitikában általában kritikus és a klímapolitikai célok versenyképességet korlátozó szigorításai ellen tiltakozó, hibrid rezsim esetében is tartósak lehetnek ezek a helyi akciók és a szabá-

lyozási anomáliák ellenére is megakadályozhatnak beruházásokat. Témánkat ebből a szempontból az a sajátos paradoxon érinti, hogy egy alapvetően innovatívnak és környezetpolitikailag fontosnak tartott zöldítés az önellátásra törekvő kontinensen milyen helyi ellentéteket okoz.

A kérdés több tagországban már eddig is komoly konfliktusokat generált. Ritkaföldfémeket kitermelő bányanyitások ellen Szerbiában és más tagországokban is tömegtüntetéseket eredményező tiltakozások voltak. Közismert, hogy egy elektromos autó akkumulátorához körülbelül 8 kilogramm lítium szükséges és ezért az új lelőhelyek kiaknázása a kontinens korábban sokat emlegetett kiszolgáltatottságát csökkenthetné, de láthatóan a regionális tiltakozások megakadályozhatják ezt a törekvést (Csonka, 2022; Chatterjee, 2022).

Jelenleg Kína, Japán és Dél-Korea a világ legproduktívabb akkumulátorgyártói, így Ázsia az elektromos járművek akkumulátorainak globális erőműve. Észak-Amerika a második legnagyobb termelő, Európa harmadik ebben a rangsorban. Az újonnan elfogadott szabályok lefedik az akkumulátor teljes életciklusát, a nyersanyagok kitermelésétől az ipari termelésen át ártalmatlanításáig az élettartama végén. A rendelet az EU-ban értékesített összes akkumulátorra vonatkozik: az elektronikai eszközökben használt hordozható akkumulátoroktól az elektromos járművek akkumulátorán át az e-robogókban és elektromos kerékpárokban használt akkumulátorokig. Az uniós szabályok értelmében az elektromos járművek akkumulátorairól, az e-robogó akkumulátorairól és a nagyobb ipari akkumulátorokról „szénlábnyom-nyilatkozatot” kell feltüntetni, amely felvázolja a gyártás során felhasznált szén-dioxidot. A hordozható akkumulátoroknak is könnyen eltávolíthatónak és cserélhetőnek kell lenniük – ennek a tervezési képességnek néhány gyártó, különösen az iPhone-gyártó Apple, ellenállt. A fogyasztók jobb tájékoztatása érdekében az akkumulátoroknak QR-kódokat kell tartalmazniuk, amelyek a kapacitásukkal, teljesítményükkel, tartósságukkal és kémiai összetételükkel kapcsolatos információkra hivatkoznak.

Az akkumulátorok gyártásához használt fémek kitermelése olyan vitákhoz is vezetett, mint 2016-ban az Amnesty International jelentése, amely megrázta a technológiai ipart. A szervezet szerint 35 000 gyermekmunkás dolgozott a Kongói Demokratikus Köztársaság kobaltbányáiban, amely a világ vezető fémtermelője. A jelentés kemény kritikát kapott a törvényhozók és a fogyasztók részéről, s az iparág ígéretet tett arra, hogy kezelni fogja az ellátási láncban előforduló visszaéléseket. Ilyen téren a saját források keresése és kiaknázása, a fejlődő országokkal kialakított fejlesztéspolitikai kapcsolatok is láthatóan már függenek a klímapolitikai szempontoktól. Az EU ebben a globális térben folyamatosan ösztönzi a piaci szereplőket, hogy az érintett térségekbe tiszta technológiákat exportáljanak, amit az ETS-en belül értékelni is tudnak már több mint egy évtizede.

Az új szabályok értelmében minden az EU piacán akkumulátort forgalomba hozó vállalatnak „transzparencia minősítéssel” kell rendelkeznie, amely kezeli a nyersanyagellátással kapcsolatos visszaéléseket. A blokkba importálandó erőforrások mennyiségének csökkentése érdekében az EU

a begyűjtési és újrahasznosítási célokat is megemelte. A megállapodás értelmében az új akkumulátoroknak meghatározott százalékban újrahasznosított anyagokat kell tartalmazniuk: 16% kobaltot, 85% ólmot, 6% lítiumot és 6% nikkelt. A törvényhozók ambiciózus begyűjtési célokat is kitűztek a hordozható akkumulátorokra vonatkozóan, hogy biztosítsák az újrahasznosított anyagok folyamatos áramlását. A szabályok értelmében a begyűjtési célok 2023-as 45%-ról 2030-ra 73%-ra emelkednek (Sean Goulding Carroll, 2022).

Összegzés

Az éghajlatváltozási politikát sokszor a globális kollektív cselekvés problémájaként értelmezik, amit a potyautas dilemmától kezdve több modell segítségével próbálnak szakpolitikai konfliktusokként leírni. A legfrissebb szakirodalom arra figyelmeztet, hogy a korábban leegyszerűsítőnek tűnő, negatív környezetpolitikai stratégiai pozíciók a válságok hatására tovább differenciálódtak. A „free rider” probléma a megosztott erőforrásra nehezedő teherként értelmezhető, és ebben a helyzetben a szereplők egy köre intenzíven használhat közjavakat, miközben nem fizeti meg annak árát. A klímapolitikai egyezkedések folyamatos változásai és eltérő „*egyenlegei*” emlékeztetnek arra a helyzetre, amikor két játékos együttesen jobban jár, ha mindketten együttműködnek, mint ha mindkettő elkerülő utakat keresne. Kérdés viszont, hogy az együttműködésből való kimaradás mekkora árral jár belpolitikailag és a nemzetközi szövetségek partnerségi viszonyai között. Ezt a megközelítést alkalmazta Aklin és Mildemberger, amikor a kollektív együttműködés játékelméleti modellje szerint próbálták értelmezni a klímaváltozás politikájának háttérét pár éve megjelent tanulmányukban (Aklin – Mildemberger, 2020).

Egy 27 tagú közösségben, ahol a környezetvédelmi ügyek jelentős része érinti a közös külpolitikai, agrárügyi vagy akár közlekedési vitákat, minden kérdés esetében lesznek olyan tagok, akik eltérnek a korábban mainstreamnek tekintett állásponttól. Míg a kilencvenes években még a 15-ök környezetvédelmi politikája leírható volt a lemaradók és haladók kompromisszumainak sorozataként, addig a pandémia és a háborús energiaválság mellett a tagállami stratégiák egyre differenciáltabban írhatók le. Így a korábbi szereposztás se tartható már fenn ilyen feltételek mellett. Magyarország EU tagállamként is jól példázza ezt a kettős szorítást. Az autógyártó cégek hazai működőtőke-befektetései miatt tagállamként tompítani kellett a károsanyag-kibocsátás csökkentéséről szóló túl szigorú tanácsi döntés érintettekre vonatkozó hatásait. Itthon ezt a kormány a munkahelyek védelmével magyarázta, és az EU-t ismét a túl szigorú, a tagállamok érdekeit figyelmen kívül hagyó szereplőként állította be. A környezetpolitika normál napirendje szerint a klímapolitika mellett egyre több olyan szakpolitikai dilemma alakul ki, ahol ez az aktorok közötti sajátos szereposztás ismétlődik. Gondolhatunk itt például a glifozátokat és neonikotinoidokat tartalmazó növényvédőszerre vonatkozó uniós döntés évek óta tartó elhúzódására. Itt ha kimondták volna is

az adott szerek rákkeltő hatását, Magyarország akkor is 10 éves időtartamú derogációt kért volna az Európai Bizottságtól. Önmagában tehát az elsőre lemaradónak mondható tagállami környezetpolitikai stratégiák az utóbbi években más megvilágításba kerültek a válságok által megkövetelt túlélési ösztönök miatt (Wallace, 1999; Szabó, 2012).

A kollektív cselekvési politika konszenzusai a környezetpolitikában kialakították már azokat az intézményes döntéshozatali mechanizmusokat, amelyek az összes szereplő számára elfogadhatóak. Az NGO-k, a tagállamok, a szakszervezetek vagy az agytrösztök a végleges döntésekben részt vehetnek, azokat transzparenssal befolyásolhatják. A szuverenitás-föderalizmus vitáknak azért korlátozott az értéke a klímapolitikában, mert a tagországok globális mozgásteréhez képest az egyes környezetvédelmi kérdések kezelésében az EU innovatív eredményei nehezen megkérdőjelezhetőek. A kollektív fellépés politikai célkitűzései megfigyelési szempontból visszavezethetőek a tagországokon belüli elosztási konfliktusokra. A kormányok eltérő energetikai háttérű klímapolitikát hajtanak végre, függetlenül attól, hogy más országok mit tesznek, és hogy az együttműködést meghatározó normatív kereteket az egyéni stratégiák milyen szinten írják felül. A globális éghajlat-politikai döntéshozatal empirikusan megalapozott modellje nélkül az éghajlatváltozásra adott intézményi és politikai válaszok hatástalanul célozhatják meg a környezetvédelmileg hátráltató tagállami magatartás leírását. A multidiszciplináris tudományágak képviselőinek ilyen téren komoly feladataik lennének, hogy a klímapolitika alakítását meghatározó hazai és nemzetközi tényezők közötti empirikus kapcsolatok elemzését egyre differenciáltabb szempontok szerint végezzék el (Vasali, 2018).

Minden ország stabil éghajlatra vágyik, de egyéni ösztönzőkkel is szembe kell néznie, hogy más országoknak az éghajlatváltozás mérséklésére irányuló erőfeszítéseit akceptálja. Ez részben arra készíti az összes országot, hogy fenntarthatatlanul aknázzák ki a globális légkör közös javait. A kollektív fellépést támogatók szakpolitikai iránymutatásai viszont azt hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi intézményeknek le kell küzdeniük az éghajlati politika potyautas problémáját. A globális éghajlat-politikai architektúra, ahogyan azt a Kiotói Jegyzőkönyv is megtestesíti, azt a meggyőződést tükrözi, hogy a kikerülő klímastratégiák jelentik a hatékony éghajlati fellépés fő korlátját (Keohane - Victor, 2016).

Az éghajlati következményeket kétségtelenül negatív externáliák jellemzik. A szélsőséges időjárások okozta károk a mezőgazdasági termelésben vagy a turizmusban is kimutatható veszteséget jelentenek a gazdaságra és a társadalomra nézve. Egyre több olyan probléma alakul ki, amelyek megoldását csak a hetvenes években már pontosan megfogalmazott „szennyező fizet alapelvének” érvényesítése oldhatja meg. A politika azonban más logikákra és törvényszerűségekre is reagál. A kormányok gyakran törődnek azzal, hogy fenntartsák a kulcsfontosságú választókerületek támogatását és ehhez képest alulértékelik a lokális konfliktusok, akár az európai nyilvánosság napirendjét meghatározó jelentőségét. A klímaváltozás esetében a kormányok preferenciáit a klímareformpárti

és -ellenes érdekek konfliktusai alakítják. Az éghajlat-politika magában foglalja az egyes politikai rendszereken belüli gazdasági és társadalmi tevékenységet strukturáló intézmények döntéshozatali szerepének újraértelmezését. Következésképpen az éghajlat-politika új gazdasági nyerteseket és veszteseket „hoz létre”. A politikai és gazdasági aktorok anyagi érdekeit szolgáló éles megosztottság későbbi elosztási konfliktusokat vált ki az éghajlat-politika fejlődése során. Az elosztásról szóló politikai viták, így a környezetvédelmi és éghajlat-politikai célok megvalósítása európai szinten ideológiai kérdéseket is érint, és ez nem mindig könnyíti meg a konszenzus megtalálását (Mikecz – Böcskei – Vasali, 2022).

A disztributív módszertan alternatív magyarázatot kínál a kollektív cselekvéseméletnek tulajdonított empirikus mintákra, ugyanakkor képes értelmezni azokat a bizonyítékokat is, amelyek magyarázhatóvá teszik a szakpolitikailag összetett és társadalmilag bírált tagállami törekvéseket. A tagállamok egy-egy környezetvédelmileg fontos konfliktushelyzetben megfogalmazott álláspontja egyre árulkodóbb a szuverén nemzeti érdek meghatározásának megértésekor. Az olyan szerződések, mint a Kiotói Jegyzőkönyv és a Párizsi Megállapodás, átlátható és ellenőrizhető kötelezettségvállalások megerősítésére törekedtek. A megállapodásokat összekötő szakpolitikai kényszerek az utóbbi időszakban újraértékelődtek az erőforrásokhoz való hozzáférés és a társadalmi prioritások eltérő szerkezete szerint. Az EU közös forrásainak újraelosztása egyszerre értékeli a tagországok környezetpolitikai teljesítményét, és a vállalatok időarányos teljesítését próbálja támogatni a neheztelt feltételek mellett. A klímapolitika által felszínre hozott problémák megoldását az unió által is integrálni kívánt nemzetközi megállapodások törekvései erősíthetik, ezzel a társadalmilag megfelelően tervezett megoldások csökkenthetik a tagállamok közötti regionális feszültségeket.

Felhasznált irodalom

- Aklin, M. – Mildenerger, M. (2020): Prisoners of the Wrong Dilemma: Why Distributive Conflict, Not Collective Action, Characterizes the Politics of Climate Change, *Global Environmental Politics* (2020) 20 (4): 4–27., https://doi.org/10.1162/glep_a_00578
- Andrews-Speed P. (2016): Applying institutional theory to the low-carbon energy transition, *Energy Research & Social Science*, Volume 13, March 2016, Pages 216–225., <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2214629615300918>
- Black, R. – Cullen, K. – Fay, B. – Hale, T. – Lang, J. – Mahmood, S. – Smith, S. M. (2021): Taking Stock: A global assessment of net zero targets, *Energy & Climate Intelligence Unit* and Oxford Net Zero, https://ca1-eci.edcdn.com/reports/ECIU-Oxford_Taking_Stock.pdf?v=1616461369, <https://cleanenergynews.ihsmarket.com/research-analysis/eu-taxonomy-adds-gas-nuclear-despite-thumbsdown-from-ecs-own-e.html>
- Csonka A. (2022): *Lítium: mérgező, de drága kincsen ül Szerbia*, G7, 2022. március 1. <https://g7.hu/penz/20220301/litium-mergezo-de-draga-kincsen-ul-szerbia/>;
- Chatterjee, P. (2022): Huge rare earth metals discovery in Arctic Sweden, *BBC*, 2023, január 13., <https://www.bbc.com/news/world-europe-64253708>
- Dennison, S. – Loss, R. – Söderström J. (2021): *Europe’s green moment: How to meet the climate challenge*, Policy Brief 20 April 2021, <https://ecfr.eu/publication/europes-green-moment-how-to-meet-the-climate-challenge/>
- Dennison, S. – Varma, T. (2022): *A certain idea of Europe: How the next French president can lead*, Policy Brief 9 March 2022, <https://ecfr.eu/publication/a-certain-idea-of-europe-how-the-next-french-president-can-lead/>
- Dworkin, A. – Engström, M. (2022): *We’ll always have Paris: How to adapt multilateral climate cooperation to new realities*, European Council on Foreign Relations (ECFR), Policy Brief, 31 October 2022, <https://ecfr.eu/publication/well-always-have-paris-how-to-adapt-multilateral-climate-cooperation-to-new-realities/>
- European Commission, Europe 2020 stratégia: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth [COM (2010) 2020 final], Európai Bizottság, Európa 2020: Stratégia az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedésért, <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>
- European Commission “Fit for 55”: delivering the EU’s 2030 Climate Target on the way to climate neutrality [COM (2021) 550 final] European Commission, Brussels (2021), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0550&from=EN>

- Horváth Klaudia Gabriella (2020): Az Európai Zöld Megállapodás és a 2021–2027-es több-
éves pénzügyi keret kapcsolata, *Európai Tükör*, 2020, http://real.mtak.hu/112214/1/Europai_Tukor_2020_01_06_horvath.pdf
- Keohane, R. O. – Victor, G. D. (2016): Cooperation and discord in global climate policy, *Nature Climate Change* (6): 570–575., http://sciencepolicy.colorado.edu/students/envs-geog_3022/keohane_2016.pdf
- Kurmayer, J. Nikolaus (2022): EU countries bet on floating LNG terminals to raise import capacity; German government agrees on law to speed up LNG terminal construction, <https://www.euractiv.com/section/energy/news/eu-countries-bet-on-floating-lng-terminals-to-raise-import-capacity/> <https://www.euractiv.com/section/energy/news/german-government-agrees-on-law-to-speed-up-lng-terminal-construction/>
- Loewen, B. (2022): Coal, green growth and crises: Exploring three European Union policy responses to regional energy transitions, *Energy Research & Social Science* Volume 93, November 2022 <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629622003528>
- Lowenstein, A. (2022): Biden’s climate bill victory was hard won. Now, the real battle starts, *Guardian*, 6 Nov 2022, <https://www.theguardian.com/global-development/2022/nov/06/inflation-reduction-act-climate-crisis-congress>
- Messad, P. (2022): EU ministers back 40% renewable energy target for 2030, Euractiv, Jun 28, 2022 <https://www.euractiv.com/section/energy/news/eu-ministers-back-40-renewable-energy-target-for-2030/>
- Mikecz D. – Böcskei B. – Vasali Z. (2022): A magyar jobboldal (ellen)keretei a klímaválságra és mozgalomra, in: *Éghajlatváltozás és politika – Attitűdök, tüntetők, reakciók*, Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 158-181., <http://real.mtak.hu/155833/>
- Monkelbaan, J. – Figures T. (2022): CBAM: What you need to know about the new EU decarbonization incentive, Webforum, <https://www.weforum.org/agenda/2022/12/cbam-the-new-eu-decarbonization-incentive-and-what-you-need-to-know/>
- REPowerEU terv (2022): Brüsszel, 2022.5.18., COM (2022) 230 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:230:FIN&qid=1653033742483>
- Sean Goulding Carroll (2022): EU batteries to be the world’s greenest under new rules Euractiv.com Dec 9, 2022 <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/eu-batteries-to-be-the-worlds-greenest-under-new-rules/>
- Simon, F. (2022): Timmermans: EU’s 2030 climate goal ‘can now be increased to 57%’ Euractiv.com Nov 14, 2022, <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/timmermans-eus-2030-climate-goal-can-now-be-increased-to-57/>

- Spaemann, R. (2002): Európa – értéközösség vagy jogrend?, ford. Balázs István, *Kétezer*, 2002/4., <http://ketezer.hu/2002/04/europa-ertekkozossseg-vagy-jogrend/>
- Szabó Gy. (2012): Az együttműködés természete, *Magyar tudomány* 173. évf. 6. sz., http://epa.niif.hu/00600/00691/00102/pdf/EPA00691_mtud_2012_06_642-652.pdf
- Vasali Z. (2018): A zöld NGO-k változó szerepe és kommunikációs stratégiája egy hibrid rezsimben, *Ellensúly*, 2018/1., <https://ellensuly.hu/a-zold-ngo-k-valtozo-szerepe-es-kommunikacios-strategiaja-egy-hibrid-rezsimben/>
- Wallace, Helen (1999): *Politikák születése az Európai Unióban*, JPTE Európa Központ, Pécs, 1999.